

ՄԱՏԵՆԱԴՈՍԱԿԱՆ ԱՎԱՐԱՐԿՆԵՐ

ՀԱՅՈՒՆՆԵՐ ՊԱՅՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌՁՅԵԻ.

Գրեց՝ Չ. ԱՄԻՒԱՆ Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ: Մեծ 80, էջի 471: Վեներսիկ, Ս. Ղազար, 1936:

Հեղինակը իր հնախոսական և պատմական նախորդ երկերէն լաւագոյններու վրայ նոր մըն ալ կ'աւելցնէ այս հետաքրքրաշարժ հատորով: Իր առաջադրութիւնն է շարունակել, իր իսկ բառերով՝ «լուսաբանութիւնը հայ վաղեմի քաղաքակրթութեան», ուսումնասիրելով հայ կնոջ դիրքն ու դերը իր կեանքի անձնական, ընտանեկան, ընկերային կողմերուն վրայ, և «առաքելական, բարեգործական և քաղաքական բնորոշ ապարդիւց մէջ», իր բնաշխարհին մէջ անշուշտ ամենէն աւելի և հայրենի սամաններէն դուրս, ուր տարաւ ան ստէյլ իր հմայքը:

Մերօրէն հաւատարմով իր այս ծրագրին, ներհուռն Միխիթարեանը շատ յստակ յատկացածի մը համեմատ, ինչպէս իր մեխիտն եղած է միշտ, իր նիւթը կը բռնէ ժՎ. Ղուկանու, իւրաքանչիւրին մէջ զատ զատ և խնամալ մանրամասնութեամբ վերլուծելու համար հայուհիին հոգեկան և քաղաքական զարգացում, առաւել կեանքին, ամուսնութեան, մայրութեան, ընկերութեան, վայելչագիտութեան, Եկեղեցւոյ, բարեպաշտութեան և առաքելութեան, բարեգործութեան, շինարարութեան, ուսումնասիրութեան, քաղաքական կեանքի, քաջութեան, տառապանքի, սուգի մէջ, օտարութեան մէջ՝ ըրիտտոնեայ և աշխարհ յարկերու տակ, ու, աւելի քննական ըստ ներքոյազդեցական բնոյթ մը տուած ըլլալու համար գործին, կը դիտէ հայ կինը նաև իր Ժողովրդական յատկութիւններէն անյայտնա, «չայ կինը չարութեան մէջ» մասնաւոր գլուխով մը:

Ամբողջ գիրքին ընթերցումը, հանելի և հրաւնդելի արդարեւ, այն պատգործութիւնը կուտայ թէ գրիչը ի յառաջագունէ, այսինքն նախագոյն տարիներէ, մայրած, զտած ըլլալով հին ու նոր հայ մատնագրութիւնը և օտար գրականութիւններէն ալ ինչ որ կապ ունի ազգայինին հետ, զարմանալի դիրքութեամբ կը զատաւորէ և կը տեսնաւորէ ամէն ծանօթութիւն և տեսութիւն որ առնչութիւն ունի իր կէտադրած նպատակին հետ, ու, նման խճանկարչին, որ առջիկ շարած պէտքներուն մէջէն արագորէն կ'առնէ գունազօղունած մանրուց կիտունածները, հանդիպալարուած կամ մտապատկերուած օբիեակի մը համեմատ տեսարան մը կամ զէմք մը արուեստագործիութեամբ, կը յօլէ, կը յօրինէ և վաղեմական խրեց գրաւիչ գեղեցիկութեան մէջ կը կենդանացնէ հին արիւարներ:

Գործին հիշող այս հանգամանքը, սակայն, որ պիտի կարենար ինքնին առաւելութիւն մը նշուկատուել, մեզ կը թուի թէ աւելի թերութիւն մըն է հոս, սա տեսակէտով որ Չ. Հացունի իր ամբողջ գործին մէջ կարծես աւելի մտասեռ-

ուած գաղափար մըն է որ կը պատկերացնէ ըստ թէ կ'ընէ քննական հետազոտութիւն. այսինքն համոզում մըն է որ կը տարփուէ և ոչ թէ պիտի մը ի խղիւր կը տքնի: Այնպէս որ իմ ընթերցումս միտ միջոցին քանիցս սա հարցումն ըրի ես ինծի թէ այս գիրքը, բացի «Ջարութեան» գլուխէն, որ գործին ամբողջութեանը մէջ կը մատնէ արդէն իր քիչ մը ոչ-յարմարադիր (déplacé) կեցուածքը, հայրենասիրական պանծացումի ձեռնադրկ մըն է արդեօք թէ զուտ գիտական գրուածք մը: Այլ հարցումը շնորհեցաւ իմ մէջ 124.Բ էջին տարեկ մանաւանդ, ուր իբրև ազգայոյց հայ կնոջ ունեցած ազդեցութեան հասարակութեան հանրային կարծեաց վրայ կը պատմութիւն և թէ Ռազմարտունաց մայրաքաղաքի Հայութիւնը ինչպէս որ մը զլրացուեալ երազատան կնոջ մը այն յայտարարութիւնէն թէ Միքայել Բ. Խլէ է իր գերդասինն մէջ, և թէ Գաղիկ ինչպէս հարկադրուեցաւ դուրս հանելու Եւրոբոր մարմինը իր վերջին հանգիստէն, հանգարտեցնելու համար Ժողովուրդն ու զօրքը — Պատահարը կնոջ ազդեցութեամբ բացառութիւն զէպէ էր արդեօք թէ ամբողջին սնահաւատութեամբ:

Երկրորդ կէտ մը, զոր պէտք է կնքել նախ իսկ նկատել՝ այն է թէ գիրքին խորագիրը բոլորովին չի համապատասխաներ անոր պարունակութեանը:

Այս գիրքը կը ըբարի ոչ թէ լսակաւ «Հայուն» հիմով, այլ հայ թագուհիներու, իշխանուհիներու և աղնուազարմ տիկիներու զէմքերով մանաւանդ. բուն Ժողովրդական և աստիկ կնոջ դուռնութիւն է որ կ'ակնարկելու անոր մէջ: Կ'ընենք այս նկատողութիւն՝ ոչ իբր գիտութիւն, այլ իբրև մատնանշում լուր. զի գիտնէք թէ ինչպէս գրեթէ բոլոր ազգայնայնէնն և մերկիին հին պատմութիւնը Ժողովուրդին պատմութիւնը չէ առհասարակ, այլ ընտրանքի, այսինքն արքունիքին, Եկեղեցիքին, աղնուականութեանը և իշխանականութեանը, Բուն մայր զանգածքը, արմատը, որ հիմն է սակայն համայնական գոյութեան, անտեսանելի է հոն, և ծածկուած՝ դասակարգային խտրականութեանց թանձր ծայրերուն ներքէ. ու Հ. Հացունի, որ «պատմութեան մէջ միայն կ'ուզէ որոնել խիղճական Հայուհին», այսինքն արդար չի գտնել արդի հայուհին զէմքին և կեանքին մէջ ալ փնտռել հինը, որովհետև այժմեանը, հիմալ մասնաւանդ, ազգին անհարեւնիք և վտարանքի այս գրութեան մէջ, այլափոխուած է ամէն օտար ազդեցութեանց տակ, իբրև մատնադրական հնոսութեան իրազեմ տիւրացած մտքը, և որուն չի պակսի հոգեբանական թափանցողութեան շնորհը, յաշիւպալէն է սակայն որ զատուեմքը կ'ընէ երբեմն հին աստիկ հայուհիին մասին ևս, հետաքրքրելով աղնուական կենցաղի կարգ մը պայմաններէն և երկայնիներէն: Մէկ խօսքով, ոչ թէ Հայուհին, լընդհաւունքն, այսինքն իբրև ընտրանքական զաւաթաբիք մտապատկերացում, այլ աղնուազարմ հայուհին զէմքն է որ կը շարժանկարելին ամբողջ երկին մէջ: Եւրպի տակ սոսկ մատնադրական վկայութեանց, առանց նոյն ժամ ակնարկուելու անոնց պատմաքննական արժէքէն և հնչութեան:

Նկատելի ուրիշ կէտ մըն է ամբողջ գիրքին զլիարժանեմներուն համար գործողութեամբ տրուուած կերպով, կրնը առանձինն գլուխներու մէջ յաջորդաբար կը նկատուի իբր աղչիկի, խօսեցեալ, ամառան, մայր, ընկերութեան անդամ, դեղաբուսական, կրօնաւէր, հայրենասէր, իւն, իւն, ու ասիական յանձնա պատճառ կը դառնայ նոյն անձին մասին բազմիցս կրկնաբարութեանց՝ զանազան գլուխներու մէջ, քանի որ, նոյն բարձր հայրենին աջակուտ եղած է թէ՛ իւր զաւակ ընտանեան, թէ՛ իբրեւ ամուսին, մայր և հանրային գործիչ, եւայլն։ Սկզբնական ստորաբաժանումի այս կերպի ալ, որ կարծես երբեմն կը աղակարգանէ գործի գիտական ուսումնասիրութեան նկատադիրը, տեղ տեղ նաշիւնաբարական մանր ուսումնէր ձեւ աղով անոր կարգ մը էշերուն, կը հաւցցուի թէ անտեղիտուի պիտի ըլլար այսպիսի դրուածքի մը մէջ, քանի պատմագրական ցոյցմունքներով հրաշալէ համադրութեան մը ձգտումն ունի ան աւելի՛ քան թէ իմաստասիրական վերլուծումներով ընդայնուած ճնշական հետազոտութեան մը՝ մէկ կամ քանի մը մեծ հայտնիներու, կամ, Հայուհիին գաղափարին մասին։ Վերջին կէտ մը, որ կամային անակախալի չի բերեր ընթերցողը չէ՝ անցուի՛ր դրլին առջև, այն մտայնութիւնն է՝ որով նա ճիշդ կ'ընէ հայ կենսերին մէջ կնոջական հոգեւոր մեծութիւններն տեսնել առաւելագոյն ջաղկեղնական վիճերէն առաջ և երկրորդ Պահլաւեանց զարէն սկսեալ ուրիշ շրջանի մը մէջ... Բայց զկարի՛ք է առաւելել այսօր, ներքինը է արգաթիւ հաւատարմութիւնը չէ՛ նայող եւ կեղեցւոյ ինքնութեան որդին թխտող այն դարերուն, որուն, հակառակ իրենց մասին չեղ գիտել ինչ արամադրութիւններէ յառաջողացած նախապայմանաց, հարուստ եղած են ազգային կենսանքի նշանաբան ուղիներով, ինչպէս անագան ուսումնասիրութիւններ հաստատեցին վերջապէս, հայ կինը կորսնցուցած ըլլալ այնքան աղնուական շնորհներու իր ընդհանրութիւնը, քիտայ, կարելի է մտածել թէ արարակ. Գրիգորիտեանց և Ներսիսեանց գաբրիելի՛ք՝ քաղկեդոնական որդի տիրած ըլլալ հայկական բարոյականին վրայ դասանաւորական ընդմտումներով... Ուրիշ զինչ հարկ պիտի լինի այն ատեն Շեքսպիրի Բիզանթականը և Նամականին, և յատկապէս իր ազգաստեմին մէջ և շուրջ յառաջ եկած զուտ հայեցի և հայալուծ գրականութիւնը... Ենթ Շեքսպիրին կամ թէ այդ որդիին տիրապետութեան տակ, ինչ ըսել կ'ուզէր ուրեմն Բիզանդիոն ուսումնող իր Ապիրտա եղբորորդոյն ուղղութեւ չափաւ բանքը վերջացնող սա տողով... Այլ զհաւատող որ յաւազանն՝ անշարժ պահեալ՝ մինչ յաւիտեանս։ Անցնինք սակայն։

Անկախաբար այդ քանի մը վիտապահումներէն՝ որոնց առաջին երեքը մասնաւոր դրական հաջողութեւ քաջատրիքի են միշտ, չէ՛ Զացունի այս գործը կը մնայ մեծածախ և իր բազմաբովանդակ պարունակութեամբը շահեկան և ցնահատելի թէ՛ իբրեւ պատմահայեցողական երկ և թէ՛ իբրեւ բանասիրական ուսումնասիրութիւն։ Հայ ընթերցողը

ցողը անոր մէջ հպարտութեամբ պիտի տեսնէ հայ իրական սեռի բարձր դասու տոհմիկ գեղեցկութիւնները՝ մանկութեան, զինքման և հոգեկան դատարարական, ընտանեկան կենսանքի նիւթական և բարոյական կազմաւորման ամուսնական կանխանքը, քաղկեդոնական, հակառակ զայն երբեմն երբեմն դառնացնող բազմակիւնութեան և հարակալութեան զմեծ երեւոյթներէն, գրեթէ միշտ պահած՝ հաւատարմութեան, մայրական նուիրումի մեծութեւ գիտակցութեան, ընկերային յարաբերութեանց ազնուութեան և աղղկեցութեան բարձրութիւնը, հաշիկի աղնուական նրբութեան զգացումը, լիկեղեցւոյ հանդէպ եւ կիտական կենսանքի մէջ պատկառալից լըուութեան, բարեպաշտական պարտականութեանց անթիւ կատարման, հաւատարմութեան և կուսակցականութեան կազմակերպութեան վերաբերմանը վաշտեանն ճշգրիտ, հիւսնալաց խնամքի, հիւսնապիւրութեան և կարողութեան զարգացման բարեգործական ձեռնարկութեանց, նոյն իսկ հայալիւն շինարարութեանց, ուսումնասիրութեան և զրական օժանդակութեան, գործեն մասնակցութեան եռանդը, արուեստից հանդէպ, քաղաքական ձեռնարկներու նկատմամբ, տուտապանաց և սուղի մէջ նախանձանդութեան և հումբութեան, զգաժալափառութեան օգի, օտար պաշտարարութեւ մէջ հարսնացած ատեն իր ազգը սիրելի ընծայող բարեմասնութիւններ, և այս՝ թէ՛ քրիստոնեայ պետութեանց մօտ (Բիւզանդիոն, Սկիւրոս, Երուսաղէմ, Անտիոք, Յուստը, Սիւրիոն, Կայրոս) և թէ՛ ալլարութե յարկերէն իբրեւ հայ Ենթերներ (Արար, Թաթար, Պարսիկ, Թուրք, իւն), ուր քաղաքական նկատման և ստիպողականութիւններ տարեւր երկուսն էլ։ Եւ երկու պարագային ալ միշտ շնորհալով իր աղղկութիւնը, և հնարաւորն ընելով իր ձեռք փոշուրդին և Եկեղեցւոյ բարաւոյն ի նպաստ։

Մասնաւորապէս արտայայտու է ընկերութեան մէջ և Քաղաքական կենսանքի մէջ՝ գլուխներու առաջինը՝ իբրեւ յայտարարութիւն ամբողջած համարութեան մէջ առած հաւատ հասարակական լուրջ բարեմասնութեանց, որոնք յարգանքի կը պարտաւորեն ամենքը հայ տկար սեռին հանդէպ։ Բարեմասնութիւններ, զորս թէ՛ քրիստոնեական կենսանք աւելի հարտապուշտ է, քայց որոնք նախաքրիստոնեական անցիկային ալ անձանք չէին բոլորովին, ձեռնող լինելով բուն իսկ աղղկային հոգեւոր, իսկ երկրորդը՝ իբրեւ արժանաւոր պատճառը և քաղկեդոնական վրայ կամ առընթեր հայ հինդ կը մեր թաղական կամ քաղաքական, իբրեւ փոխաւոր կամ յաջորդ, իբրեւ հոգաբարձու կամ խնամակալ ի ցոյց բերուած առաքելութեանց, որոնք մեր պատմութիւնը պարզեցնելու Երատոյի, Աշխէնի, Կենանի, Խոսրովանոյշի, Կաղարմարիի, Շահանգուխի, Մամբաի, Ափսիսի, Խորհրդանի, Վախաի, Սոփիանի, Զարմանդուխտի, Մարիւնի, Զապէլի, Ռիթմայի, Բիւրեղի, Շուշանի, Ալիծի և քաղաք նմաններու սիրելի անուններով։

Սքանչելի է մտածումը, զոր չէ՛ Զացունի ու-

նեցած է Ե. դարու հայ կնոջ վայելչագիտութեան նաչակը ներկայացնելու համար, Ոսկերեանի Պօ-դոսի մեկնութեան մէջ «Ջընալ օրխոր»-ի նկա-րագիրը տուող քնադրին և հայերէնին հաստատ-նէրը գէմնագիտանելով և ցոյց տալով թարգմա-նիլին կողմէ աւելցուած բառերն ու բացատրու-թիւնները, որոնք արգարե այդ թուականին մէջ հանաքի գեղեցկութեան մասին Հայոց ունեցած ճաշակը քը բարացուցին. յետոյ, նորիպէս, քիչ մը վարը յառաջ բերելը Նարեկացիի «Յունիցն նրբնից ի մի կից կամար, աչքն ծով ի ծով ծի-ժաղխիտ» տալին, որ շատ բարեյաջող վկայու-թիւն մըն է Ե. դարու հայկական վայելչագիտու-թեան նայակին՝ հինգ դար ետքը գեռ նոյն կա-ղապարով պահպանուածին մեր մէջ, Հացուռի, Եր-րոյ «Դաստիարակութիւն Հայոց» գործին մէջ հը-պանցած էր միայն ապացուցումի այդ կերպը, այս-տեղ աւելի կատարելագործած է դայն: — Բայց այս գիրքին մէջ հայ կնոջը նկարագրին ամենէն

վտեմ գիծը վայելցնող գրուագը, ըստ մեզ, այն հատուածն է (էջ 213), ուր կը նկարագրուի վար-դանակերտի նակատամարտին, 700 թուականին, Բագրատունի Սմբատ Կիւրապալատի բռնակէն խուհապահար փախտական Արաքնեբուն հանգէպ Շուշան Տիկինի ցոյց տուած բարեգութի վերա-բերմունքը, ապացոյց արգարե քրիստոնէական բարքը ողոյս:

Կարգալէ յետոյ այս գիրքը, որ հանելի և կենդանի ներկայացումով մը կ'այտմէպնէ մեր պատմութեան և մատենագրութեան ամենէն սրբ-տագրաւ էջերը, անոնցմէ քաղուած մաքուր ծա-ղիկներով հիւսելու համար պտակ անթառամ հայ տիկնոջ գլխուն. կարելի չէ շնորհապարտ չըլլալ Հ. Հացուռիի, Աղգիւն իտն ինքն վերնծայած այս պատուին համար, և չշնորհաւորել վիտքը, որ մեր նոր գրականութիւնը և հայագիտութիւնը կը հարստացնէ այսքան գեղեցիկ գործով մը:

ԲՊ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Տ. ՆՍԱՍԻ Գ. ՓԱՏԻՍԱՐԳԻՆ ՍՈՒՐԲ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ

(ԻՐ ԶԵՌՔՈՎ ԳՐԻ ԱՌՆՈՒՄՄ)

ՆՍԱՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՈՒԶՈՒՆԵԱՆ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԹԱԼԱՍՅԻ

1825 Ծնեալ է ՌՄՀԴ. Կնքահայրն է հարապետ Համամճեան Յակոբեան թաղացի:

Երթայ Պօլիս, ուսանի դարհեստն հիւս-նութեան (տողրամանի) միջոցաւ 5-6 ամաց:

1844 Միարանեալ ի Ս. Աթոռ, աշա-կերտեալ Դաւիթ վարդապետի կարնեցույ: Գնայ ընդ նմին յնգիպտոս ի նոյն ամի, մի-ջոցաւ չորս ամաց, դառնայ նաև ընդ նմին ցամաքաւ ի հեճին հեճեալ:

1845 Գնայ Յոպպէ ընդ իւր վարդապե-տին (որ տեսուչ անուանեցաւն) տարի միջ

1846 Գնայ ընդ նոյն վարդապետին ի Դամասկոս ի հատուցանել (ըստ հրամանին Կիրակոս արքեպիսկոպոսի փոխանորդին Սրբոյ Աթոռոյ, զի Զաքարիա պատրիարքն վախճանեալ էր նոյն տարին) վասն շինու-թեան առաջնորդարանին՝ վպարտս Տիգրաւ նակերտցի Ստեփաննոս պարզապետին, եւ ընդ նմին յետս դառնայ ի Սուրբ Աթոռ: Ելանէ յաշակերտութենէ Դաւիթ վարդա-պետի գթութեան պատճառաւ առ ոչինչ . . . և յորդորի ի բազմաց, այլ ոչ անայ,

գիտելով թէ՛ եթէ անայ, զկնի սակաւ ժամանակի պարտի Ս. Աթոռոյն յորդե-գրութենէ զրկուի, ոյր վասն ընտրէ հե-ռանալ յաշակերտութենէ և տառապիլ փոքր ինչ առ ի ստանալ վանուռն ծառայութեան Ս. Աթոռոյն, յոր անձկանօք սրտի փարեալ էր լինիլ ծառայ: Ոյր վասն ի պատիժ չան-սալոյ խրատուց ոմանց, նաև իսկ փոխա-նորդ Կիրակոս սրբազան արքեպիսկոպոսի, առաքի ի ներքնատուն (մաղապայ) մոմա-տան, ուր միայ իբրև ամիսս երկուս կամ երկուս, անթերի վարելով զպաշտօն իւր զպրութեան:

1847 Առաքի ընդ վանցի Պետրոս վար-դապետին ի Պերուտ (ի պատիժ, ոչ բա-ւականացեալ առաջնովքն, կարծելով թէ այսու տարագիր արասցեն զնա ի Սուրբ Ուխտեա, որ ուխտելոյն կողմէն չէր կու-րին): Ամենայն հնազանդութեամբ յանձն առնու ի սէր իւր սիրեցելոյն Սրբոյ Աթո-ռոյն, և զկնի երկուց ամաց դառնայ ի Սուրբ Աթոռ: Այն ինչ Եւդոկիացի Կուոտ